Ratko Ljubojević*
Dragana Lazić**
Slobodan Petrović***

UDK 343.8(497.11)"1804/1945"
343.2/.7(497.11)"1804/1945"

DOI: 10.5937/MegRev2103173L
Originalni naučni rad
Primljen 13.05.2020.
Odobren 15.06.2020.

ISTORIJSKO PRAVNI ASPEKTI KAŽNJAVANJA FIZIČKIH LICA U SRBIJI OD 1804. DO 1945. GODINE

Sažetak: U radu je objašnjen istorijsko-pravni razvoj krivičnih sankcija na teritoriji današnje Republika Srbije. Rad se bavi istraživanjem krivičnih sankcija i njihovih efekata u Kneževini Srbiji, Kraljevini Srbiji i Kraljevini Jugoslaviji. Analiza krivičnih sankcija u radu je izvršena na osnovu najstarijih pravnih spomenika, kako naše države, tako i šire. Na takav način, sistematskim i temeljnim analiziranjem istorijskih karakteristika i prilika dolazi se do potpunog razumevanja današnjeg poimanja krivičnih sankcija, njihovih vrsta, njihove primene i svrhe. Uočavanjem razlika između nekadašnjeg načina kažnjavanja i današnjeg načina resocijalizacije ljudi omogućava se detaljna analiza efikasnosti ili neefikasnosti rigidnijih krivičnih sankcija. Sublimiranjem osnovnih krivičnih sankcija i njihovih različitih oblika kroz istoriju teži se otklanjanju svih nelogičnosti, nejasnoća i dilema po pitanju ove teme u krivičnom zakonodavstvu Srbije..

Ključne reči: krivične sankcije, kažnjavanje, krivično zakonodavstvo, pravna istorija Srbije, Kneževina Srbija, Kraljevina Srbija, Kraljevina Jugoslavija

* Vanredni profesor, Pravni fakultet Megatrend univerzitet, Beograd;
ratko_ljubojevic@yahoo.com

** Docent, Poslovni i pravni fakultet, Univerzitet MB Beograd; dragana1908@yahoo.com

*** Docent, Fakultet društvenih nauka Beograd, Univerzitet Privredna akademija Novi Sad;
slobpetrovic@yahoo.de

1. Uvod

Od svog nastanka sankcije su imale samo jedan cilj – retribuciju. Dakle, zaštititi i kazniti, i to tako da se niko nikad više ne usudi da počini nedozvoljeno delo. Razvojem društva i prava kazna dobija potpuno humaniju dimenziju – „kaznjava se da se ne bi grešilo, a ne zbog toga što se zgrešilo.“ Podrazumeva se, da sa istorijsko-pravnog aspekta, da su vrste sankcija bile uslovljene razvojem društva i načinom društveno-moralnog gledišta o izvesnom delu. Može se istaći da je jedno od esencijalnih obeležja prvih zbornika tzv. „pravna nejednakost“, a to podrazumeva da se na različite društvene grupe primenjuju različita pravila.

U srpskom krivičnom zakonodavstvu *Dušanov zakonik* predstavlja najvažniji srednjovekovni, pisani izvor prava. Upravo ovim zakonikom se po prvi put u istoriji srpske države, zločin ne posmatra kao privatna, već kao javna stvar. Zakonik Prote Mateje Nenadovića oslanja se na Justinijanove zakone i Krmčiju, da bi nakon samo tri godine bio donet Karađorđev kriminalni zakonik. Uticaj pruskog pozitivnog prava ogleda se u *Kaznitelnom zakoniku za Knjaževstvo Srbiju* iz 1860. godine. 1883. godine kralj Milan Obrenović, u Beogradu, donosi nova pravila o izdržavanju kazne zatvora izvan kaznenih zavoda. A ubrzo potom, 1885. godine donet je *Vojnički krivični zakonik*. Prvi krivičnopravni propis donet je za vreme vladavine kralja Aleksandra Obrenovića. Nakon Majskog prevrata, prva promena krivičnog zakonika po pitanju krivičnih sankcija usledila je već 1904. godine. U Kraljevini Jugoslaviji, 27. januara 1929. godine donet je *Krivični zakonik Kraljevine Jugoslavije* koji u delu o propisanim krivičnim sankcijama propisuje kazne, koje dalje deli na glavne i sporedne, i na mere bezbednosti. Ovim krivičnim zakonikom se prvi put u pravnoj istoriji srpske države uvodi institut „uslovne osude“. Prema Krivičnom zakoniku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca definisane su i mere bezbednosti i to: zadržavanje po izdržanoj novčanoj kazni, upućenje u zavod za rad, upućenje u zavod za lečenje ili za čuvanje, upućenje u zavod za lečenje pacijenata, zabrana posećivanja krčme, zaštitni nadzor, proterivanje, zabrana vršenja poziva ili zanata i oduzimanje predmeta.

Unifikacija krivičnog zakonodavstva započeta je u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Ovim zakonodavnim novinama glavne kazne su bile: smrtna kazna, robija, strogi zatvor, zatvor i novčana kazna; dok se sporednim kaznama smatralo izricanje gubitka časnih prava i gubitak službe.

2. Nastanak i razvoj represivnih mera različitih državnih tvorevina

Krivično pravo je jedna od najstarijih grana prava. Od kako postoji društvo možemo naći neke tragove postojanja krivičnog prava i kazne. Počev od krvne osvete, progonstva, *lex talionis* i slično. Međutim, možemo smatrati da krivično

pravo postoji tek od kada postoji i država koja primenjuje prinudu, jer svi principi u krivičnom pravu zasnivaju se na tezi da samo država može primenjivati silu.

Lex talionis, predstavlja veliki napredak na polju krivičnog prava, jer se tada po prvi put traži da se razgraniči odmazda i kazna, te da kazna bude pravedna i srazmerna. Ovo načelo po prvi put se javlja u Hamurabijevom zakoniku¹ i rimskom zakonu XII tablica. Međutim, krivično pravo koje i danas poznajemo i koje najčešće nazivamo moderno krivično pravo javlja se tek u XIII veku.

Dušanov zakonik predstavlja najvažniji srednjovekovni, pisani, izvor prava. On je donet 1349. godine. Po prvi put u istoriji naše države, zločin se ne posmatra kao privatna nego kao javna stvar i kažnjavanje se ne prepušta pojedincu nego „Carstvu mi“. Dušanov zakonik nije sačuvan u originalnom izdanju, ali iz Strušskog i Atonskog rukopisa može se uočiti kakva je to vrsta zakonika bila i mogu se sagledati njegove karakteristike u pogledu određivanja kazne. „Struški rukopis se čuva u Moskvi u biblioteci SSSR V. I. Lenjin pod signaturom No. 29. M 1732. Rukopis je na papiru koji je bio oštećen vlagom, pa su delovi teksta postali nečitki ili su potpuno izgubljeni. Rukopis ima svega 15 listova. Nije sačuvan ni početak ni kraj, a nedostaju i neki listovi iz sredine. Prilikom restauracije pogrešno je okrenut i zalepljen drugi list.“²

Prema prevodu Strušskog prepisa možemo uočiti različite načine kažnjavanja. Pa tako, „ako se nađe poluverac oženjen hrišćankom, da se krsti u hrišćanstvo ako ushtedne. Ako li se ne krsti, da mu se oduzmu žena i deca i da im se da deo od kuće, a on da se odagna i koji se jeretik nađe da živi među hrišćanima da se žeže po obrazu i da se progna, a ko bi ga krio i taj da se žeže“. Članom 27. propisano je da „sebrova zbora ne bude. Ko li se nađe zbornik, da mu se uši odrežu, a kolovođe da se osmude“.

Odredbe o načinu kažnjavanja za ubistvo propisane su u članu 43. koji glasi „ko nije došao navalice, na silu, a učini ubistvo, da plati 300 perpera. Ako li bude došao navalice, da mu se obe ruke odseku“. Pored ove odredbe postoji još nekoliko članova koji se odnose na krivično delo ubistva i krivične sankcije propisane za ovo krivično delo i slične prestupe. „Ako ubije vlastelin sebra u gradu

¹ Hamurabijev zakonik je u članu 196. i 200. propisivao da „ako neko drugomeu ništi oko, da se uništi njegovo oko“ i „ako neko izbije zube sebi ravnom čoveku, da se izbiju njegovi zubi“. Ovaj zakonik je predviđao kaznu i zaubistvo iz niskih pobuda, pa je bilo propisano da „ako žena nekog čoveka zbog drugog nekog muškarca ubije svoga muža, da se nabije na kolac“. Za telesne povrede bilo je propisano da „ako neko čoveka položaja većeg od svog udari po obrazu, da mu se bičem od goveđe žile udari šest udaraca“. Za krivična dela krađe, Hamurabijev zakonik je propisivao da „ako neko koristi požar da bi krao, bude bačen u vatru“. Zbog borbe protiv grupnog braka i očuvanja pokornosti, Zakonik je propisivao da se za polni odnos između majke i sina imaju oboje spaliti, a za odnos između oca i ćerke, ima otac prognati. „Ako bi se desilo da svekar sa snahom spava i pri tome bude uhvaćen, da se veže i baci u vodu. Više o tome: M. Pavlović(2013): *Razvitak prava*, Artprint, Kragujevac, str. 33-35.

² *Zakonik Cara Stefana Dušana, Struški i atonski rukopis* (1975): Srpska akademija nauka i umetnosti – odeljenje društvenih nauka izvori srpskog prava, Beograd, str. 123.

ili u župi, ili u katunu, da plati tisuću perpera. Ako li sebar vlastelina ubije, da mu se obe ruke odseku i da plati 300 perpera“. U članu 54. propisano je kako će se kazniti neko ko ubije oca, majku, brata. Ovaj član glasi „ko se nađe da je ubio oca, ili mater, ili brata ili čedo svoje, taj ubica da se sažeže na ognju“. Takođe, „ko uvredi svetitelja ili kaluđera ili popa da plati 100 perpera“ i „ko se nađe da je ubio svetitelja ili kaluđera ili popa taj da se ubije – obesi“.³

Pored Strušskog prevoda Dušanovog zakonika, postoji i prevod Atonskog prepisa. On se čuva u Moskvi u Biblioteci SSSR im. V.I. Lenjin u istoj zbirci starih rukopisa u kojoj se nalazi i Struški rukopis. Signatura Atonskog rukopisa je No. 28. M 1708. Kodeks ima 244 sačuvana lista.⁴ Na osnovu Atonskog prevoda možemo primetiti da se je Dušanov zakonik obuhvatao odredbe o hrišćanstvu, duhovnim stvarima, duhovnicima, sudu, episkopima, igumanima, kaluđerima, vračarima koji tela mrtvih pale, crkvenim ljudima, popovima, umrloj vlasteli, uvredi, nasilju, neveri, zlu, caru, sirotama, sudskom parničanju, zakonu, zboru sebrovom, paši, za popašu, o međama, planinama, Vlasima i Arbanašima, pismima milosnim, kotlu, ubistvu, jemstvu, pozivanju, zalogama, čupanju brade, paljevini, najezdi, sudijama, trgu, zidanju grada, vojskama, svađi, kupovini, pisanju isprava, lažnom pisanju, razbojnicima, lopovima, beguncima, poroti, pijanicama, zlatarima, pravdi, itd. Možemo primetiti da je materija koju je obuhvatao i regulisao Dušanom zakonik bila jako široka i više nego korisna u tom vremenu. Sve napred navedeno regulisano je u ukupno 173. odredbe.

U članu 3. propisano je „i nijedna svadba da se ne učini bez venčanja. Ako li se učini bez blagoslova i pitanja crkve, takvi da se razluče“. U članu 29. zapisano je „i ako se nađe upravitelj crkveni da je primio mito, da mu se raspe sve što ima“. Ovaj spomenik pravne nauke nije tolerisao ni nasilje, pa je u članu 52. propisano da „ako koji vlastelin uzme vlastelinku na silu, da mu se obe ruke odseku i nos odreže. Ako li sebar uzme vlastelinku na silu, da se obesi, ako li sebi ravnu uzme na silu, da mu se obe ruke odseku i nos odreže“.

Članom 98. regulisana je paljevina, pa je propisano „ko se nađe da je zapalio kuću, ili gumno, ili slamu, ili seno, da se taj palikuća sažeže na ognju.“ Član 157. propisivao je pravila o pijanicama. On glasi „pijanica kad odnekud dođe i napadne koga, ili poseče, ili okrvavi, a ne do smrti, takvome pijanici da se oko izvadi i ruka odseče. Ako li pijan nasrne ili kapu kome skine, ili drugu sramotu učini, a ne okrvavi, da ga biju, da se udari štapovima 100 puta i da se vrgne u tamnicu, i potom da se izvede iz tamnice i da se opet bije i pusti“.

Prava vrednost ovog Zakonika, njegova pravednost i vizija dolaze do izražaja u odredbama o pravdi. Ovim odredbama sam Car ograničava svoju vlast, što je bio jedinstven primer u ovo doba. Ove odredbe glase „Naredba carska: Ako car napiše pismo ili iz srdžbe, ili iz ljubavi, ili iz milosti za nekoga, a to pismo naru-

³ Op. cit., str. 100-124.

⁴ *Zakonik Cara Stefana Dušana, Struški i atonski rukopis* (1975): Srpska akademija nauka i umetnosti – odeljenje društvenih nauka izvori srpskog prava, Beograd, 1975., str. 209.

šava Zakonik i nije po pravdi i zakonu, kako piše Zakon, sudije tom pismu da ne veruju, samo da sude i vrše po pravdi“ i „sve sudije da sude po zakonu, pravo, kako piše u Zakoniku, a da ne sude po strahu od carstva mi“.⁵

Na osnovu pregleda krivičnih dela i krivičnih sankcija propisanih za ta krivična dela u Dušanovom zakoniku, donetom 1349. godine, koji je izmenjen i dopunjen 1354. godine, primećujemo da je većina krivičnih sankcija bila smrtna kazna (npr. spaljivanjem), zatim telesno kažnjavanje u vidu odsecanja delova tela (npr. ruke, nos) ili novčana kazna. Sagledavajući istorijske i društvene prilike tog vremena, razumljivo je i potpuno opravdavajuće što su krivične sankcije u ovom periodu bile toliko rigidne. Moramo napomenuti da se celokupna stručna krivičnopravna teorija slaže oko toga da je Dušanov zakonik pravni spomenik koji je i danas predmet proučavanja, isto koliko i predmet divljenja.

„Smrtna kazna i kazne telesnog sakaćenja u srpsko pravo su ušle iz vizantijskog prava. U to vreme smrtne kazne izvršavane su vešanjem, spaljivanjem, a telesne kazne bile su batinanje, sečenje ruku, jezika, nosa, ušiju, oslepljivanje (samo u dva slučaja) smuđenje kose i brade. Žigosanje se smatralo pre kao način evidencije zločinaca nego kao telesna kazna.“⁶

3. Kažnjavanje u zakonodavstvu Kneževine Srbije

Pre nego što se upustimo u detaljniju analizu krivičnog zakonodavstva Kneževine Srbije, neophodno je pomenuti i Zakonik prote Matije Nenadovića koji je donet 5. maja 1804. godine. Za njegovu izradu, sam autor je tvrdio, da je koristio Justinijanove zakone i Krmčiju.⁷ Nakon tri godine, 1807. godine, donet je još jedan zakonik koji se isključivo bavio krivičnim delima i krivičnim sankcijama, a to je bio Karađorđev kriminalni zakonik.

Kriminalni (kaznitelni) zakonik za Knjaževstvo Srbiju donet je 1860. godine po uzoru na pruski krivični zakonik od 1851. godine. Ovaj zakonik je važio sve do 1929. godine, a u međuvremenu je menjan i dopunjavan nekoliko puta. Međutim, moramo pomenuti da je pre ovog zakonika donet Kaznitelni zakon za policajne prestupe (Policajni kaznitelni zakonik – 1850. godine.).

Za vreme vladavine Kneza Aleksandra Karađorđevića koji je vladao od 1842. do 1858. godine doneto je nekoliko ukaza kojima se regulisala oblast krivičnog prava. Tako je propisano da svako onaj koji bi, ili sam ili udružen, javno ili tajno, kakvo delo učinio ili preduzeo, koje bi bilo upravljeno protiv života, zdravlja, slobode i pravde vladajućeg Kneza, ili bi težio ka rastrojstvu i pokolebanju osnovnih narodnih prava i Ustava zemaljskog, jeste izdajnik, i njegova kazna biće smrt.

⁵ Op. cit., str. 167-207.

⁶ Lj. Krkljuš(2015): *Pravna istorija srpskog naroda*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, str. 70-71.

⁷ Videti: S. Nogo (2010): *Sudsko pravo*, Megatrend Univerzitet, Beograd, str. 145.

U odredbi broj 4. propisuje se da će onaj, koji čini izdajničko delo, ili dogovara da to učini ili podstrekava ili za spremanje takvoga dozna, pa za vremena kada se preduprediti moglo, vlasti otkrio nije, smatra se kao i drugi učesnici izdaje i *njegova kazna biće večita robija*. Član 13. određuje da onaj koji se Policijskim naredbama, zbog bezbednosti ili opšteg mira i poretka pokoravao ne bi, i na opomenu poslušati i povinovati se ne bi hteo, potpada pod *kaznu zatvora od 7 dana do 6 meseci*.⁸

Prve uredbe o zameni telesne kazne novčanom kaznom, javljaju se već 19. maja 1845. godine i to je propisano ovako: za prestupnika kome se bude izrekla kazna do 25. štapova, moći će sudovi Primiriteljski i Okružni sud, na molbu osuđenog, kaznu štapova novčanom kaznom zameniti, tako da se mesto dosuđenih štapova do isto toliko talira. Iste godine krivično zakonodavstvo se bavilo i kažnjavanjem kradljivaca i lopova. Tako je propisano da na koga bi pala osnovna sumnja, da je kakvu prevaru učinio, taj će se u početku ispitati, a naposljetku, ako ne bi hteo krivicu svoju priznati, bit će u strogom zatvoru i držać ga samo na lebu i vodi, na priznanje pritegnuti. Još je propisano da se lopovi kazne srazmerno zločinstvu i batinama i robijom u jedno isto vreme, i određenu robiju da izdržava u mestu, koje će biti najmanje 20. sati udaljeno od mesta prebivanja.⁹

U periodu od 1. januara 1847. godine do kraja decembra 1848. godine se opet sankcionišu krivična dela krađe. Propisuje se da svako ko kuću, dućan, ili drugu kakvu zgradu obije ili otvori i opljačka, bilo kakvu i od ma kakve vrednosti, kao i onaj koji koga na putu ili bilo gde napadne i opljačka ili mu što otme, da se kazni smrću. Ako li žensko učini krađu da se kazni sa 100. kandžija. Ako li maloletna lica učine krađu, da se kazne srazmerno uzrastu i polu šibom, štapovima ili kandžijom.¹⁰

Zbog sve većeg broja nasilnog oduzimanja zemljišta, Knez Aleksandar Karađorđević krivične propise menja i u 1849. godini i tako određuje da se svako ko protivno zakonima samostalno ili nasilno zauzme tuđu zemlju da se kazni sa 25. štapova, ili da umesto ove telesne kazne plati 25. talira, kao i da nadoknadi štetu, dangubu i druge troškove prouzrokovane svojim postupkom. Zanimljivo je da se već tada vodi rasprava o tome kakva je razlika između krađe iz kuće koja je bila zatvorena i zaključana i kuće koja je bila otvorena. Knez je stao na stanovište da se takvi lopovi imaju kazniti isto i za svakoga da važi ovaj Kaznitelni zakonik, sve dok se krađe ne umanje i dokle se prilika ne ukaže da se na drugima primeni blaži zakon. Svako ko bi učinio krađu ili pljačku, treba da se kazni smrću

⁸ Videti: *Zbornik zakona i uredbi i uredbenih ukaza izdatih u Kneževini Srbiji od aprila 1840 god. do kraja decembra 1844.godine*, Pečatano u Knjigopečatnji Kneževine Srbije, Beograd, 1845., str. 272-275.

⁹ Videti: *Zbornik zakona i uredbi i uredbenih ukaza izdatih u Kneževini Srbiji od 01. januara 1845. do kraja decembra 1846.god.*, Pečatano u Knjigopečatnji Kneževine Srbije, Beograd, 1847., str. 43-60.

¹⁰ Videti: *Zbornik zakona i uredbi i uredbenih ukaza izdatih u Kneževini Srbiji od 01. januara 1847. godine do kraja decembra 1848.godine*, Pečatano u Knjigopečatnji Kneževine Srbije, Beograd, 1849., str. 28-30 i 145-147.

nom kaznom. Iste godine, doneta je i odredba da se za krivična dela koja počinje činovnici ili sveštenici primeni ista kazna koja bi se primenila i na nečinovnika i na nesveštenika, pošto se svoga čina liši.¹¹

U toku 1851. godine, Knez Aleksandar Karađorđević donosi Ukaz kojim naređuje sudovima i policijskoj vlasti da vode računa o budžetima. Vršilac krivičnog dela krađe, morao je deseti deo vrednosti krađe ili pljačke uplatiti u sudsku kasu isto koliko ima dati i policijskoj kasi. Zato je Knez naložio da se kase svakih pola godine pregledaju, prebroje i ako se ustanovi neki deficit, da se vinovnici pronađu da se kasa ne bi dalje oštećivala.¹²

Zakon o zameni telesne kazne donet je 31. januara 1853. godine u Beogradu i imao je 19 članova. U članu 1. propisano je sledeće: našim kaznitelnim zakonima između ostalih usvojena je i telesna kazna, kao glavna, ili kao sporedna kazna, no kako se neretko događa, da osuđenici dosuđenu im kaznu zbog svoje slabosti ili bolesti ili svog osobito telesnog stanja, nisu u stanju izdržati, to se ona kazna ima zameniti. Ovde se napominje da se kazna telesna od 25. štapa, ima zameniti kaznom zatvora od 15. dana, a ako se prestupnik osudi na dva puta po 25. batina, svakih 25. batina zameniće se zatvorom od 25 dana. Ukoliko je pak osuđenik osuđen na tri puta po 25. batina, svakih 25. batina zameniće se zatvorom od 40 dana. I ukoliko je osuđenik osuđen na četiri puta po 25. batina, svakih 25. batina zameniće se zatvorom od 60. dana. Telesna kazna od 50. batina, jedanput, zameniće se sa kaznom zatvora od tri meseca, a ako je osuđen na dva puta po 50. batina, svakih 50. batina zameniće se zatvorom od četiri i po meseca.

Ako je pak neko osuđen na 100 batina, to se mora razdeliti na dva puta po 50 ili četiri puta po 25 batina. Mrtva šiba, ili 12 puta na isto mesto, ima se zameniti sa 12 godina robije u teškom gvožđu. Mrtva šiba od devet puta na isto mesto ima se zameniti sa osmogodišnjom robijom u teškom gvožđu, šiba od šest puta menja se za petogodišnjom robijom u teškom gvožđu, a šiba od tri puta na mesto zameniće se dvogodišnjom robijom u lakom gvožđu. Kazna od 10 kandžija ima se zameniti kaznom zatvora od petnaest dana. Kazna od 20 kandžija zameniće se kaznom od dva meseca. Kazna od 40. kandžija odjedanput, menja se sa kaznom zatvora od osam meseci. Jedna godina dana zatvora zameniće 50. kandžija odjedanput.¹³

Uvidom u Zbornik zakona i uredbi Kneževine Srbije izdatog 1858. godine, vidimo da se javljaju neke dileme po pitanju smrtne kazne. Postavlja se pitanje kako izvršiti smrtnu kaznu i šta sa mrtvim telima učiniti? Knez Aleksandar

¹¹ Videti: *Zbornik zakona i uredbi i uredbenih ukaza izdatih u Kneževini Srbiji od početka 1849.godine do kraja 1850.godine*, U pravitelstvenoj knjigopečatnji, Beograd, 1853., str. 10-12, 26-29, 34-36.

¹² Videti: *Zbornik zakona i uredbi i uredbenih ukaza izdatih u Kneževini Srbiji od početka 1851. godine do kraja 1852.godine*, U pravitelstvenoj knjigopečatnji, Beograd, 1853., str. 60, 143-145.

¹³ Videti: *Zbornik zakona i uredbi i uredbenih ukaza izdatih u Kneževini Srbiji od početka do kraja 1853.godine*, U pravitelstvenoj knjigopečatnji, Beograd, 1854., str.28-33.

Karađorđević izdaje naredbu da se osuđeni na smrtnu kaznu ubije iz puške i da se njegovo telo odmah u zemlju zakopa.¹⁴

Dana 6. maja 1859. godine, dolaskom na vlast kneza Miloša Obrenovića kazna šibe se ukida, jer se smatra da je protivna duhu vremena i čovečnosti. Ona se zamenjuje kaznom robije po razmeri postavljenoj u Uredbi od 31. januara 1853. godine.¹⁵ Po naredbi kneza Milana Obrenovića, od 11. decembra 1873. godine, telesna kazna se ukida sasvim.¹⁶

U ovom Zborniku jasno se može uočiti nova etapa razvoja krivičnog prava na teritoriji Srbije, jer se po prvi put pominje pokušaj, sticaj dela, propisuju se kazneni rasponi i propisi su mnogo konkretniji i egzaktniji.

4. Kažnjavanje u krivičnom zakonodavstvu Kraljevine Srbije

Kraljevina Srbija obuhvata istorijski period od 1882. do 1918. godine. I taj period, kao i svaki prethodni i svaki sledeći, sa sobom nosi neke karakteristike, koje su manjim ili većim delo uticale na razvoj krivičnog prava i krivičnih sankcija. U ovom periodu na snazi je bio Kriminalni (kazniteljni) zakonik za Knjaževstvo Srbiju koji je donet 1860. godine, ali koji je pretrpeo velike promene od svog nastanka pa do trenutka njegovog ukidanja.

Dana 30. juna 1882. godine učinjena je i prva izmena i dopuna Kriminalnog zakonika u Kraljevini Srbiji. Tada se u članu 302.a navodi da ko namerno učini kakav kvar na železnici ili njenim sredstvima za prenos, da se kazni zatvorom do tri meseca, ako nikakve opasnosti za prevoz nije bilo. Ako se usled ovakvog kvara pojavila opasnost za sam prevoz na železnici, član 302.b propisuje da se krivac kazni robijom do deset godina. Međutim, ukoliko je usled ovog kvara kakav čovek teško povređen kazna će biti zatvor ili robija do 15 godina, a ako je ko život izgubio, krivac da se kazni smrću.¹⁷

Kralj Milan Obrenović, 22. oktobra 1883. godine u Beogradu donosi nova pravila o izdržavanju kazne zatvora izvan kaznenih zavoda. Propisano je da će se svi bez razlike osuđenici, kako maloletni (lica koja nisu navršila 21. godinu života) i punoletni tako i ženska lica, kojima pri izvršenju presude ne ostaje do isteka osude više od jednog meseca zatvora, imaju ovaj ostatak zatvora izdržati ili kod okružnog načelstva ili kod sreske kancelarije, gde bude bilo mesta i gde bude ugodnije. Za to vreme

¹⁴ *Zbornik zakona i uredbi i uredbenih ukaza izdatih u Kneževini Srbiji od početka do kraja 1858.godine*, U pravitelstvenoj knjigopečatnji, Beograd, 1858., str. 104.

¹⁵ *Zbornik zakona i uredbi i uredbenih ukaza izdatih u Kneževini Srbiji od početka do kraja 1859.godine*, U pravitelstvenoj knjigopečatnji, Beograd, 1859., str. 40.

¹⁶ *Zbornik zakona i uredaba izdatih u Knjaževstvu Srbiji u 1873. i 1874. godini*, U državnoj štampariji, Beograd, 1874., str. 37 i 38.

¹⁷ *Zbornik zakona i uredaba u Kraljevini Srbiji izdanih od 5. septembra 1881. do 28. jula 1882. godine, sa dodatkom nekih ranijih zakona i konvencija i ugovora sa Austro-ugarskom, Kraljevsko-srpska državna štamparija, Beograd, 1882., str. 190-193.*

oni, koji mogu, hraniće se o svom trošku, a samo siromašnima izdavaće dotična policijska vlast na hranu dnevno po pedeset para dinarskih, pa će naknadu toga izdatka zahtevati od one uprave kaznenoga zavoda kojoj bi se po pravilu to lice imalo slati na izdržavanje kazne. Na osnovu ovog Pravila, možemo zaključiti da su već tada zatvori bili puni i da država nije mogla primiti na izdržavanje sve one kojima je bila određena kazna zatvora.

Pošto je ovo bio veoma turbulentan period. Preki sud organizovan je zbog kažnjavanja krivičnih dela: 1) protiv otačastva, vladaoca i ustava, 2) protiv zakona, vlasti i javnog poretka, 3) razbojništva, ajdukovanja i nasilnog iznuđivanja i 4) opšte opasnih zločinštava i prestupljenja.¹⁸

Vojnički krivični zakon donet je 1885. godine i propisuje sledeće kazne: na smrt (ko se osudi na smrt, streljaće se iz pušaka i odmah ukopati); na robiju (robija ne sme biti manja od dve ni duža od dvadeset godina); zatočenje (zatočenje ne može biti ni duže ni kraće od robije); zatvor (zatvor ne može biti kraći od trideset dana niti duži od pet godina); gubitak prava na vojnička odličja, degradacija (degradacija je gubitak vojničkog dostojanstva) i gubitak službe.¹⁹

Prvi krivičnopravni propis donet za vreme vladavine kralja Aleksandra Obrenovića odnosio se na kažnjavanje svih onih koji u varoši ili selu u nedeljne dane kao i na prvi dan Božića, na Bogojavljenje, na Veliki Petak, na Spasovdan, na Preobraženje, na Vavedenje i o svima narodnim praznicima koji su u šematizmu obeleženi, drže otvorene radnje i dućane i u njima rade i pazaruju. Oni treba da se kazne u novcu od 10 do 50 dinara.²⁰

Navedene odredbe prepravljene su i dopunjene već sledeće godine, pa se u isti član dodalo i to da će se kazniti u novcu od 10 do 50 dinara i svako ko bi u mehani ili kafani preko propisanog vremena noću ostao, pri svemu tome što bi ga mehandžija ili kafedžija ili policijski služitelj na odlazak opomenuo, kao i mehandžije i kafedžije koji trpe da se u njihovoj mehani ili kafani blud provodi, ili tome još i na ruku idu...²¹

Izmene i dopune Zakonika opet su učinjene i 1900. godine. Tada su usvojene odredbe o kažnjavanju lica koja ne prijave drugo lice mesnoj policijskoj ili opštinskoj vlasti u roku od 24. sata, a primi ga u svoju kuću. Takođe su se i povećale kazne i za lica koja zloupotrebe svoj položaj i otvore pošiljke, pisma ili paket, te je odlučeno da takva lica budu kažnjena robijom od pet do deset godina i da se svagda liše prava na ma kakvu državnu ili opštinsku službu.²²

¹⁸ *Zbornik zakona i uredaba u Kraljevini Srbiji izdanih od 21. marta do 31. decembra 1883. godine*, Kraljevsko-srpska državna štamparija, Beograd, 1883., str. 215-217, 258-264.

¹⁹ *Zbornik zakona i uredaba u Kraljevini Srbiji izdanih od 11. januara do 9. novembra 1885. godine*, Kraljevsko-srpska državna štamparija, Beograd, 1885., str. 504-516.

²⁰ *Zbornik zakona i uredaba u Kraljevini Srbiji izdanih od 1. januara 1890. godine do kraja iste godine*, Kraljevsko-srpska državna štamparija, Beograd, 1891., str. 461-463.

²¹ *Zbornik zakona i uredaba u Kraljevini Srbiji izdanih od 1. januara 1891. godine do kraja iste godine*, Kraljevsko-srpska državna štamparija, Beograd, 1892., str. 289-291.

²² *Zbornik zakona i uredaba u Kraljevini Srbiji izdanih od 1. januara 1900. godine do kraja iste godine*, Kraljevsko-srpska državna štamparija, Beograd, 1903., str. 75-77.

Državni udar, poznatiji kao Majski prevrat, umesto kralja Aleksandra Obrenovića, na čelo Kraljevine Srbije dovodi kralja Petra Karađorđevića. Nakon ovog događaja iz 1903. godine, prva promena krivičnog zakonika po pitanju krivičnih sankcija desila se već 1904. godine. Propisano je da novčana kazna ne može biti manja od pet dinara, niti veća od tri stotine dinara. Naplaćuje se u korist opštinske kase, ako su u pravom stepenu sudile opštinske vlasti, a ako su u prvom stepenu sudile državne vlasti, onda novčana kazna ide u korist državne kase. Jedan dan zatvora može da se zameni sa od tri do deset dinara prema stanju i položaju osuđenog. Prema duhu tog vremena, propisano je takođe da se čovek i ženska koji na opštu sablazan žive zajedno nevenčani, pa na opomenu vlasti neće da se razdvoje ili ako se opet sastave onda će se kazniti, a ženska ako ima muža uputiće se mužu, ako nema muža onda roditeljima, a ako i ovih nema u drugo mesto ako je iz Srbije, a ako nije da se protera iz Srbije. Ovo isto može da se učini i sa čovekom.²³

5. Kažnjavanje u zakonodavstvu Kraljevine Jugoslavije

Naša država naziv Kraljevina Jugoslavija nosi od 1929. godine. Krivični zakonik Kraljevine Jugoslavije donet je 27. januara 1929. godine, a stupio je na snagu 1. januara 1930. godine.

Krivični zakonik iz 1929. godine u delu o krivičnim sankcijama propisuje kazne, koje deli na glavne i sporedne, i mere bezbednosti. Prvi put u pravnoj istoriji naše države uvodi se institut uslovne osude, koja nije predstavljena kao krivična sankcija nego kao pravni institut koji je uveden radi ostvarivanja kriminalno – političke ideje da je najveće zlo po pravni poredak izvršavanje kazne slobode upotrebljavanjem kratkotrajnog zatvora.

Sve kazne ovaj zakonik deli na glavne i sporedne. Kao glavne kazne propisane su: smrtna kazna, robija, zatočenje, strogi zatvor, zatvor i novčana kazna. U sporedne kazne ubrajamo: gubitak časnih prava i gubitak službe. Smrtna kazna u Kraljevini Jugoslaviji izvršavala se vešanjem. U prethodnom periodu, smrtna kazna se izvršavala streljanjem. Očekivalo se da je izvršenje smrtno vešanjem dosta humanije te da proizvodi dosta manje bola prilikom izvršavanja koje se odvija u najkraćem mogućem roku.

Robija je mogla biti večita ili ograničena odnosno vremena. Prema Zakoniku vremena robija nije mogla biti kraća od jedne niti duža od dvadeset godina i ona se izdržavala u kaznenim zavodima i ni u kom slučaju se nije mogla izreći na period kraći od godinu dana. Kazna robije po svojim karakteristikama mogla se poistovestiti sa kaznom teške robije, a izvršavala se tako što se vremenom osuđenik pušta iz samotnog zatvora u skupni zatvor, odakle nakon određenog perioda prelazi u odeljenje za slobodnjake i zadnje godine robije su se mogle zameniti uslovnim otpustom.

²³ *Zbornik zakona i uredaba u Kraljevini Srbiji izdanih od 1. januara 1904. godine do kraja iste godine*, Kraljevsko-srpska državna štamparija, Beograd, 1906., str. 47-50.

Zatočenje je kazneno sredstvo ili krivična sankcija koja ne može trajati kraće od jedne niti duže od dvadeset godina. Ova kazna se izvršava u kaznenim zavodima. Ukoliko je krivično delo učinjeno iz nečasnih pobuda i ukoliko je to teško krivično delo sudija bi izricao robiju, dok ako je krivično delo manje teško ili ne potiče iz nečasnih pobuda onda bi se moglo izreći zatočenje.

Strogi zatvor i zatvor ne mogu biti kraći od sedam dana niti mogu biti duži od pet godina. U specijalnim kaznenim zavodima izdržavao se strogi zatvor i zatvor do godine dana dok se kraći zatvor izdržavao u sudskim zatvorima. Strogi zatvor je jako sličan sa tamnicom i može se izreći samo za teška krivična dela koja nisu izvršena uz nečasne pobude, jer u protivnom ima se izreći robija. S obzirom na to da je i zatvor kazna koja može da traje do pet godina, vidimo da se i on izriče za teža krivična dela, ali opet moramo konstatovati da su to krivična dela koja usled olakšavajućih okolnosti, ukoliko postoje, možemo pretvoriti u novčanu kaznu. Razlika u odnosu na današnje shvatanje kazne zatvora jeste to što je u Kraljevini Jugoslaviji svaki osuđenik bio dužan raditi. To se po pravilu uvek određivalo prisilno. „Način izricanja kazne slobode po vremenskim jedinicama podrazumevao je da se robija, zatočenje, strogi zatvor i zatvor računaju na godine i mesece, a strogi zatvor i zatvor od tri meseca i na pune dane.“²⁴

Opšti minimum za novčanu kaznu određen je Zakonikom iz 1929. godine i iznosi 25 dinara. Međutim, opšti maksimum novčane kazne nije određen i ostavljeno je diskreciono pravo sudiji da odluči u svakom pojedinačnom slučaju gornju granicu novčane kazne. Zakonodavac se opredelio za stav da novčana sredstva od novčane kazne idu u Fond za podizanje i popravljjanje kaznenih zavoda, Zavoda za vaspitavanje i popravljjanje i Zavoda za izvršavanje mera bezbednosti. Ukoliko neko lice nije u mogućnosti da plati kaznu može obavljati poslove u nekom od navedenih Zavoda. Novčana kazna se mogla platiti u celokupnom iznosu odmah ili u roku ne kraćem od 40 dana niti dužem od tri meseca. U slučaju da se ukupan iznos novčane kazne ne uplati na vreme, novčana kazna se pretvarala u zatvor. U slučaju smrti osuđenika, važno je pravilo koje se i danas poštuje, a to je da se po smrti osuđenikova novčana kazna ne izvršava.

Kao sporedna kazna u članu 46. Krivičnog zakonika Kraljevine Jugoslavije propisan je gubitak časnih prava. Gubitak časnih prava je obuhvatao gubitak prava na državnu ili ma kakvu drugu javnu službu ili na javna zvanja, na akademške stepene, odličja ili druge javne počasti i zabranu u javnim stvarima glasati, birati i izabran biti, kao i sva ostala politička prava vršiti. U smislu ovog zakona gubitak časnog prava bi bio i gubitak prava na penziju, gubitak javnih zvanja bi bio gubitak zvanja advokata, lekara, učitelja i slično. Trajan gubitak časnih prava izricao bi sud u slučaju smrtne kazne ili robije preko pet godina, a ako je određena robija do pet godina gubitak časnih prava bi bio od jedne do pet godina. U slučaju zatočenja gubitak časnih prava trajao bi isto koliko i kazna zatočenja.

²⁴ M. Dolenc (1930): *Tumač Krivičnog zakonika Kraljevine Jugoslavije*, Tipografija, Zagreb, str. 92-93.

Prema Krivičnom zakoniku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca određene su i mere bezbednosti i to: zadržavanje po izdržanoj novoj kazni (lice koje je najmanje tri puta bilo osuđeno za umišljajno zločinstvo na robiju, pa u roku od pet godina po izdržavanju poslednje kazne opet umišljajno učini zločinstvo, zadržaće se po izdržanoj novoj kazni ako se utvrdi da je opasan po javnu bezbednost); upućenje u zavod za rad (lice koje je u skitničanju, prosjačenju ili bludničanju učinilo u povratu ma koje krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti); upućenje u zavod za lečenje ili za čuvanje; upućenje u zavod za lečenje pijanica; zabrana posećivanja krčme (ko je učinio krivično delo u pijanstvu, a u piću je sklon izgredima, sud će mu zabraniti posećivanje krčmi); zaštitni nadzor; proterivanje; zabrana vršenja poziva ili zanata i oduzimanje predmeta .

6. Zaključak

U radu je opisan način i svi sociološki aspekti kažnjavanja fizičkih lica kroz istorijski razvoj krivičnopravne materije u periodu od 1804. do 1945. godine, što na jedan, do sada neobrađivan način, pruža stručnoj, a i široj javnosti mogućnost da hronološki sagleda razvoj krivične sankcije u proučavanom istorijskom periodu.

Istorijske prilike, smene vladara, uticaji inostranih zakonodavnih materijala doprineli su permanentnom razvoju instituta sankcije, u krivično-pravnom pogledu, što za posledicu ima jasnu determinantu savremenog pozitivnog prava Republike Srbije. Od Dušanovog zakonika, pa sve istorijski posmatrano do Krivičnog zakonika Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca prikazani su jasni evolucionistički segmenti krivičnog kažnjavanja fizičkih lica, što u mnogome doprinosi fluentnom razvoju nauke o krivičnom pravu, te utiče na sociološki prikaz istorijske perspektive sveukupnog zakonodavstva u Srba.

Još je Aristotel govorio da je svaka zajednica stvorena za dobro čoveka a država za ono najveće dobro. Stoga, najveća odgovornost leži u državnim institucijama, odnosno vladajućoj političkoj eliti koja je dužna da obezbedi najviši nivo građanskih sloboda. Sigurno da krivične sankcije nisu osnov za kreiranje jednog harmoničnog društva. Moralni kodeksi su osnov. Oni se stiču prvenstveno u porodici ali na njih utiču i mnogi drugi faktori. U prvom redu kultura i obrazovanje koje zavise od stepena razvoja celokupne jedne države.

Čuveni srpski profesor pravnih nauka, Slobodan Jovanović definisao je Državu kao teritoriju, zakon i ljude. U tom smislu Krivični zakon je institucionalni akt bez koga država ne bi postojala. Naravno da jedan takav akt mora da kroz vreme pretrpi i nekakve izmene ili dopune. On mora da prati savremena društvena kretanja u cilju očuvanja bezbednosti celokupnog društva ali i očuvanja zagarantovanih građanskih sloboda.

Literatura

1. Dolenc, M. (1930): *Tumač Krivičnog zakonika Kraljevine Jugoslavije*, Tipografija, Zagreb
2. Krkljuš, Lj. (2015): *Pravna istorija srpskog naroda*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd
3. Nogo, S. (2010): *Sudsko pravo*, Megatrend Univerzitet, Beograd
4. Pavlović, M. (2013): *Razvitak prava*, Artprint, Kragujevac, 2013.
5. *Zakonik Cara Stefana Dušana, Struški i atonski rukopis* (1975): Srpska akademija nauka i umetnosti – odeljenje društvenih nauka izvori srpskog prava, Beograd
6. *Zbornik zakona i uredbi i uredbenih ukaza izdatih u Kneževini Srbiji od aprila 1840 god. do kraja decembra 1844.godine*(1845): Pečatano u Knjigopečatnji Kneževine Srbije, Beograd
7. *Zbornik zakona i uredbi i uredbenih ukaza izdatih u Kneževini Srbiji od 01. januara 1845. do kraja decembra 1846.god. (1847):* Pečatano u Knjigopečatnji Kneževine Srbije, Beograd
8. *Zbornik zakona i uredbi i uredbenih ukaza izdatih u Kneževini Srbiji od 01. januara 1847. godine do kraja decembra 1848.godine*(1849): Pečatano u Knjigopečatnji Kneževine Srbije, Beograd
9. *Zbornik zakona i uredbi i uredbenih ukaza izdatih u Kneževini Srbiji od početka 1849.godine do kraja 1850.godine“* (1853): U pravitelstvenoj knjigopečatnji, Beograd
10. *„Zbornik zakona i uredbi i uredbenih ukaza izdatih u Kneževini Srbiji od početka 1851.godine do kraja 1852.godine“* (1853): U pravitelstvenoj knjigopečatnji, Beograd
11. *„Zbornik zakona i uredbi i uredbenih ukaza izdatih u Kneževini Srbiji od početka do kraja 1853.godine*(1854): U pravitelstvenoj knjigopečatnji, Beograd
12. *Zbornik zakona i uredbi i uredbenih ukaza izdatih u Kneževini Srbiji od početka do kraja 1858.godine* (1858): U pravitelstvenoj knjigopečatnji, Beograd
13. *„Zbornik zakona i uredbi i uredbenih ukaza izdatih u Kneževini Srbiji od početka do kraja 1859.godine*(1859): U pravitelstvenoj knjigopečatnji, Beograd
14. *Zbornik zakona i uredbi izdatih u Knjaževstvu Srbiji u 1873. i 1874. godini* (1874): U državnoj štampariji, Beograd
15. *Zbornik zakona i uredbi u Kraljevini Srbiji izdanih od 5. septembra 1881. do 28. jula 1882. godine, sa dodatkom nekih ranijih zakona i konvencija i ugovora sa Austro-ugarskom*(1882): Kraljevsko-srpska državna štamparija, Beograd
16. *Zbornik zakona i uredbi u Kraljevini Srbiji izdanih od 21. marta do 31. decembra 1883. godine*(1883): Kraljevsko-srpska državna štamparija, Beograd
17. *Zbornik zakona i uredbi u Kraljevini Srbiji izdanih od 11. januara do 9. novembra 1885. Godine*(1885): Kraljevsko-srpska državna štamparija, Beograd

18. *Zbornik zakona i uredaba u Kraljevini Srbiji izdanih od 1. januara 1890. godine do kraja iste godine* (1891): Kraljevsko-srpska državna štamparija, Beograd
19. *Zbornik zakona i uredaba u Kraljevini Srbiji izdanih od 1. januara 1891.godine do kraja iste godine* (1892): Kraljevsko-srpska državna štamparija, Beograd
20. *Zbornik zakona i uredaba u Kraljevini Srbiji izdanih od 1. januara 1900.godine do kraja iste godine* (1903): Kraljevsko-srpska državna štamparija Beograd
21. *Zbornik zakona i uredaba u Kraljevini Srbiji izdanih od 1. januara 1904. godine do kraja iste godine* (1906): Kraljevsko-srpska državna štamparija, Beograd

Ratko Ljubojević
Dragana Lazić
Slobodan Petrović

UDC 343.8(497.11)"1804/1945"
343.2/.7(497.11)"1804/1945"

DOI: 10.5937/MegRev2103173L

Original scientific paper

Received 13.05.2020.

Approved 15.06.2020.

HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS OF PUNISHING PHYSICAL ENTITIES IN SERBIA FROM 1804 TO 1945

Abstract: *The paper explains the historical and legal development of criminal sanctions on the territory of today's Republic of Serbia. The paper deals with the research of criminal sanctions and their effects in the Principality of Serbia, the Kingdom of Serbia and the Kingdom of Yugoslavia. The analysis of criminal sanctions in the paper was performed on the basis of the oldest legal monuments, both in our country and beyond. In this way, a systematic and thorough analysis of historical characteristics and opportunities leads to a complete understanding of today's knowledge regarding criminal sanctions, their types, their application and purpose. Observing the differences between the former way of punishment and today's way of resocialization of people enables a detailed analysis of the efficiency or inefficiency of more rigid criminal sanctions. By sublimating the basic criminal sanctions and their various forms throughout history, we strive to eliminate all illogicalities, ambiguities and dilemmas regarding this topic in criminal legislation of Serbia.*

Keywords: *criminal sanctions, punishment, criminal legislation, legal history of Serbia, Principality of Serbia, Kingdom of Serbia, Kingdom of Yugoslavia.*